

Яка доля спіткала останнього кримського хана?

Після відсторонення від кримського престолу хана Селіма в липні 1771 р. на авансцену історії Криму вийшов Шагін Герей, котрий відіграв у ній рокову роль. На той час він уже підтримував тісні відносини з російським командуванням та ногайським Джан-Мамбет-бієм, сподіваючись з їхньою допомогою стати ханом. Та, попри це, зібрання мурз обрало на ханство його брата Сагиба, який мусив, за наполяганням російського командування, призначити своїм калгою-султаном (другий, після хана, титул) Шагіна. Підписавши «присяжний лист», кримське зібрання відрядило до Петербурга для засвідчення дружби своїх представників на чолі з Шагіном.

Його перебування у російській столиці тривало більше року. Впродовж цього часу він переконувався в «непереборній могутності» Російської імперії, в основі чого, як йому пояснили, були реформи Петра I, який спрямував свою країну на шлях «європейського просвітництва». Таким же реформатором Шагін вирішив стати для своєї батьківщини, спираючись на допомогу Росії.

13 березня 1773 р. Шагін виступив у кримському дивані, закликаючи співвітчизників віддатися захисту Росії й облишити надії повернутися до складу Османської імперії. Втім, співвітчизники до нього поставилися неприхильно. У серпні того ж року він приїхав у Полтаву до В.М. Долгорукова і прийняв від нього пропозицію стати «незалежним» правителем ногайців, які кочували на правому березі р. Кубань, аби, діючи від їхнього імені, боротися за кримський престол. Маючи 1000 рублів щомісячного пансіону і штат службовців, що перебували на російському утриманні, Шагін прибув на Кубань правити. Ногайські мурзи, отримавши від російського командування погрози вкупі з щедрими подарунками, у травні 1774 р. визнали Шагіна своїм правителем.

Незабаром був підписаний Кючук-Кайнарджийський мирний договір, котрий зафіксував незалежний статус Кримського ханства і передав Росії фортеці Керч та Єнікале. Шагін удруге спробував домогтися обрання на ханський престол, та марно: кримчани, в протигагу йому, обирають налаштованого на Туреччину Девлет Герея. Росія не визнала його обрання легітимним, з огляду на те, що у ньому не брали участі ногайці, котрі обрали своїм «законним» правителем Шагіна. Як у Криму, так і на Кубані точилася прихована боротьба між Росією та Туреччиною, котрі звинувачували одне одного у порушенні щойно підписаного мирного договору, однак обидві не мали можливості поновити повномасштабну війну.

Шагін Герей, як формально непідвладний Росії правитель Кубані, що вважалася законним володінням Кримського ханства, почав створювати власні збройні сили. Росія вдавала свою непричетність до набраних Шагіном з-поміж ногайців та черкесів вояків-бешлеїв, попри те, що вони були

вдягнені в російські однострої та мали рушниці тульського виробництва. Все мало виглядати так, що це не росіяни вводять до Криму свої війська, а що то чинить Шагін Герей на свій страх і ризик.

У січні 1777 р. Шагін Герей зайняв фортецю Ачуїв і сподівався так само легко здобути Темрюк. Однак її оборонці 21 січня відбили атаку шагінових бешлеїв; серед убитих і полонених виявилися росіяни. Це був явний прокол російського уряду, що загрожував вилитися у міжнародний скандал. Почалася дипломатична війна; підбурена Францією Туреччина виступила з цілком аргументованим протестом. Утім, коліщата нової російської окупації Криму були вже приведені в рух. Російські генерали скористалися тією шпаринкою у домовленостях з турками, що дозволяла російським командам цілком легально переміщатися по Криму, прямуючи до Керчі та Єнікале під виглядом доставки військового обладунку та заміни особового складу в гарнізонах. Отак були відправлені великі загони Суворова і де Бальмена, котрі забезпечили супровід і захист Шагін Герей від замахів ворожих йому мурз.

Крим знову став ареною інформаційної війни. Прозоровський бомбардував місцевих мешканців маніфестами, в яких розголошував: *«моя всеавгустійша імператриця під час війни мала у своїх руках як Крим, так і кубанських татар, відповідно якби вона схотіла, могла тоді ж все з ними зробити... Але її високе веління було дати вам благодіяння»*.

Дуже мало зробивши для своєї перемоги, Шагін, утім, в'їжджав до Криму як переможець. Він вимагав від Прозоровського негайного введення військ у Крим і вигнання турків з Кафи, поведився зухвало, від пропозиції Прозоровського їхати в Гезлеве ухилився, замість того зібрав знатних мурз, аби від їхнього імені слати петиції до Петербурга і Стамбула. Будучи пересічною російською маріонеткою, він раптом вирішив, що є насправді самодержавним правителем дійсно незалежної держави. Хоча Суворову і де Бальмену довелося розганяти війська Давлет Герей. 22 квітня духовенство і чільні кримські мурзи склали присягу в таборі Шагіна Герей біля Карасубазару. В текст присяги, за наполяганням Прозоровського, було вміщено те, що кримська громада, розкаявшись у тому, що дала себе одурити Давлетові, раз і назавжди зрікається права обирати ханів надалі, а Шагін має передавати трон у спадщину своїм нащадкам. З нагоди щасливої інтронізації він отримав від Катерини II 5 тисяч рублів золотом і сріблом.

Будучи реальними господарями ситуації в Криму, росіяни не заважали Шагінові робити грубі помилки і задовольнялися тим, що регулярно отримували копії усіх підписаних ним паперів. За короткий час він налаштував проти себе і кримських мурз, і мусульманське духовенство, і простолюди. Шагін усіма засобами вибивав зі своїх підданих гроші, всі можливі доходи держави були передані відкупникам; селянам не можна було ані барана, ані курку зарізати, ані наточити, не заплативши за це податок. Але головне — він став формувати своє військо, в усьому керуючись російськими взірцями. Набрані в рекрути кримські татари і ногайці, вдягнені в мундири, пошиті за російським зразком, піддавалися жорстокій муштрі та зуботичинам (за тим

же зразком), виглядали більш ніж дивно і ледь приховували зневагу до «реформатора». Шагін демонстративно зневажав мусульманське духовенство і звичаї предків. Найбільше роздратування правовірних викликав його намір зрівняти християнське населення Криму у правах із мусульманами. Хан щедро платив іноземцям, які йшли до нього на службу, при цьому значно менше цінувалися послуги місцевої адміністрації.

Кілька разів його підданці повставали, та кожного разу ці виступи придушували російські війська. Після придушення останнього потужного повстання у 1782 р. Катерина II, за пропозицією Г. Потьомкіна, вирішила не поновлювати його владу, а ліквідувати її як непотрібну. Шагін був розлючений невдячністю свого народу, для якого він зробив стільки благодіянь. Розчаруванням хана у своїх підданих вміло скористався генерал Самойлов, племінник Потьомкіна. Він умовив Шагіна відмовитися від управління «таким віроломним народом» і пообіцяв йому натомість персидський престол, з більш вдячними підданцями. І Шагін погодився...

8 квітня 1783 р. Катерина II підписала маніфест про прийняття *«нів-острова Кримського, острова Тамань і всієї кубанської сторони ... під Російську державу»*. Кримські татари, втомлені десятиліттям безнадійної боротьби, не протестували з приводу ліквідації своєї держави й починали масово виїжджати за межі Криму.

Чотири роки по тому Шагін Герей, так і не дочекавшись персидського трону, виїхав до Туреччини, де й був страчений за наказом султана Абдул-Хаміда I.

Владислав Грибовський